

Żmijkowska, Magdalena

"Treści społeczne w polskiej prasie pomorskiej 1850-1989. Studium z dziejów komunikacji społecznej na Pomorzu", Ryszard Michalski, Toruń 2004 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2, 266-269

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Michalski, *Treści społeczne w polskiej prasie pomorskiej 1850–1989. Studium z dziejów komunikacji społecznej na Pomorzu*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2004, ss. 242.

Celem, jaki postawił sobie autor pracy, było ukazanie fragmentu dziejów komunikacji społecznej w regionie Pomorza, co też wyraźnie zostało podkreślone we wstępie. Ryszard Michalski, profesor historii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, chciał przy tym dowiedzieć, iż ten rodzaj komunikacji jest niezbędnym warunkiem funkcjonowania społeczeństwa. Należy zaznaczyć, iż autor rozprawy faktycznie scharakteryzował kształtowanie się treści społecznego przekazu na łamach prasy pomorskiej w latach 1850–1939 i 1945–1989.

Praca R. Michalskiego składa się ze wstępu, trzech rozdziałów i zakończenia. Dopelnieniem tekstu jest wykaz wykorzystanych źródeł i opracowań oraz bardzo przydatny indeks osób. Podjęta przez autora problematyka została przedstawiona w porządku chronologicznym, z zachowaniem podziału na okresy zaborów, międzywojenny i lata po II wojnie światowej (do 1989 r.). Pominięty został okres II wojny światowej, kiedy legalna prasa polska nie mogła się ukazywać, a „narodowo-socjalistyczny totalitaryzm zniszczył po 1939 r. wszystkie struktury życia na Pomorzu” (s. 212). Szkoda, że autor nie zwrócił uwagi na prasę konspiracyjną, która sporadycznie, ale ukazywała się na owym terenie.

Nienajszczęśliwiej został sformułowany tytuł pracy, zupełnie bowiem nie odpowiada temu, co o treści mówią poszczególne rozdziały. Sugerowałyby one raczej tytuł: *Obraz państw i narodów w polskiej prasie pomorskiej w latach 1850–1989*. Wyszczególnione w tytule pracy zagadnienia (treści) społeczne oraz dzieje komunikacji społecznej nie znalazły w ogóle odzwierciedlenia w przedstawionym przez autora spisie treści. Utwierdza w tym również lektura książki R. Michalskiego. Należy podkreślić także dużą dysproporcję w objętości poszczególnych rozdziałów, odnosi się wręcz wrażenie, iż autor skupił się na omówieniu głównie czterdziestu pięciu lat PRL-u, a proporcjonalnie mniej miejsca poświęcając wcześniejszym okresom.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Formowanie się obrazu państw i narodów w latach 1850–1919*, autor stosunkowo dokładnie przedstawił obraz narodowego systemu obrony w owym okresie, a następnie obraz Rzeszy Niemieckiej Hohenzollernów, obraz Rosji Romanowów oraz obraz Żydów. W kolejnym rozdziale – *Obraz państw i narodów w latach 1920–1938* ujęte zostały zagadnienia odnoszące się do nowej rzeczywistości politycznej, a mianowicie: obraz Polski Odrodzonej i Pomorza, obraz Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy, obraz Rosji Radzieckiej i podobnie jak w rozdziale poprzednim – obraz Żydów. Wreszcie w najobszerniejszym rozdziale trzecim – *Obraz państw i narodów w latach 1945–1989* autor, omawiając powyższą problematykę, podzielił owo zagadnienie na podokresy 1945–1948, 1949–1956, 1957–1970, 1971–1980 oraz 1981–1989. Skupił uwagę na propagandzie i indoktrynacji mającej miejsce na Pomorzu w okresie kształtowania się systemu totalitarnego i w latach późniejszych, na partiach politycznych i partyjnych organach prasowych, na obrazie „oboza zdrady i reakcji”, na obrazie „państw imperialistycznych”, obrazie Niemiec, Związku Radzieckiego oraz państw i narodów słowiańskich, w odniesieniu do lat późniejszych na obrazie „krajów demokracji ludowej” i „Polski Ludowej”. Należy jednak przyznać, iż kwestię państw innych niż Związek Sowiecki i PRL autor przedstawił w sposób bardzo połączony. Na zakończenie kilka stron poświęcił narodzinom prasy opozycyjnej po roku 1980.

Na uwagę zasługuje bogata baza źródłowa wykorzystana przy opracowaniu tematu, imponuje zwłaszcza ogromna liczba tytułów czasopism, które posłużyły autorowi do przygotowania poszczególnych rozdziałów, w tym tytułów prasy opozycyjnej, która ukazywała się mniej lub bardziej regularnie po 1980 r. Godna uwagi jest również liczba zebranej literatury przedmiotu, wśród której

na szczególną uwagę zasługują publikacje J. Banacha¹, A. Bukowskiego², T. Cieślaka³, M. Wojciechowskiego⁴, jak i inne prace samego Ryszarda Michalskiego⁵. Jeśli zaś chodzi o źródła archiwalne, to należy podkreślić, iż autor korzystał wyłącznie z archiwaliów przechowywanych w archiwach i bibliotekach polskich.

Podając się analizy prasy polskiej ukazującej się na Pomorzu w omawianym okresie pod kątem występujących w niej treści społecznych, autor brał pod uwagę funkcjonowanie tego regionu w różnych strukturach państwowych i administracyjnych. W tym też kontekście posługuje się określeniem „Pomorze”. Michalski ukazał równocześnie tworzenie się obrazów narodów i państw sąsiadujących z Polską, a także mniejszości narodowych zamieszkujących region Pomorza, a w ich ramach określone stereotypy. Jednocześnie terminem „stereotyp” określił funkcjonujący w świadomości danej grupy społecznej uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości. Według Michalskiego stereotypy mają zawsze odcień emocjonalny i są wytworem kultury danego środowiska, a związane z nim wyobrażenia wywodzą się zarówno z tradycji jak i z nowych doświadczeń. Kształtowane były zaś przez rzeczywistość, natomiast utrwalane przez prasę, która stanowiła ważny element komunikacji społecznej. Autor zrekonstruował przy tym funkcjonujące na łamach prasy obrazy etniczne oraz określił czynniki, które wpływały na ich kształtowanie. Wskazał także na rolę języka jako narzędzia ludzkiej komunikacji. Godnym uwagi jest przekonanie autora, iż opinie o państwach i narodach były formułowane na łamach prasy poprzez pryzmat prowadzonej przez nie polityki wobec Polaków i Rzeczypospolitej. Miało to niewątpliwie wpływ na kształtowanie się obrazów i stereotypów, a także na świadomość Polaków zamieszkujących na Pomorzu⁶.

Według autora, w latach 1850–1939 istniała potrzeba istnienia kodu kulturowego nadawcy i odbiorcy oraz zrozumienia wypowiedzi. Michalski podkreślał, iż dziennikarze posługiwali się wówczas systemem języka, w którym wszystkie najważniejsze pojęcia mowy ludzkiej były od wieków znane, a społeczeństwu pomorskiemu bliski był język ich wypowiedzi oraz formuły wydawnicze i redakcyjne. Dziennikarzy i ludność pomorską łączyło umiłowanie regionu i Polski, a także wrażliwość na ukazywanie prawdy. Łączył ich też wspólny system wartości. Z kolei po 1945 r. zdaniem autora, prasa pomorska stawała się bezbarwna: Wszechobecna na jej łamach ideologia, obca ludności pomorskiej, stawała się swoistym znakiem czasu. Dominowała w niej „rewolucyjna i klasowa” frazeologia. Wprowadzono na łamy prasy swoisty mętlik pojęciowy, zbudowano sztuczny język, a słowa miały znaczenie odwrotne albo też nie miały żadnego, odebrano im bowiem pierwotny ich sens, posługując się kłamstwem. Tym samym język prasy stał się narzędziem manipulacji, wypaczając obraz rzeczywistości.

1 Zob. m.in. J. Banach, *Niemiecka polityka, narodowościowa w Prusach Zachodnich w latach 1900–1914 w świetle polskiej prasy pomorskiej*, Toruń 1993; idem, *Prasa polska Prus Zachodnich w latach 1848–1914*, Gdańsk 1999.

2 M.in. A. Bukowski, *Pamiętnikarze pomorscy w epoce zaboru pruskiego*, Gdańsk 1980; idem, „*Gazeta Toruńska*” (1869–1921), Toruń 1969.

3 T. Cieślak, *Prasa pomorska na przełomie XIX i XX w.*, Poznań 1957; idem, *Z dziejów prasy polskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie zaboru pruskiego*, Gdańsk 1964.

4 M. Wojciechowski, *Powrót Pomorza do Polski 1918–1920*, Warszawa 1981.

5 Zob. m.in. R. Michalski, *Obraz nieprzyjaciół Rzeczypospolitej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1920–1939 oraz 1945–1948*; idem, *Polskie duchowieństwo katolickie pod zaborem pruskim wobec sprawy narodowej w latach 1870–1920*, Toruń 1998; idem, *Systemy wartości na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1870–1939 oraz 1945–1980*, Toruń 1998.

6 R. Michalski, *Obraz nieprzyjaciół Rzeczypospolitej*, Toruń 1999, ss. 3–7.

Autor opracowania wyraźnie podkreślił, iż „rodząca się na Pomorzu w drugiej połowie XIX w. polska myśl polityczna, kulturalna i ekonomiczna spowodowała, iż na tym terenie następował proces upowszechniania się świadomości narodowej” (s. 6). Według R. Michalskiego, twórcy polskiej myśli politycznej na Pomorzu poza namawianiem do poszukiwania prawdy, sprawiedliwości i ładu społecznego, głosili też potrzebę poświęcenia się dla ojczyzny. W religii katolickiej upatrywali siłę spajającą społeczeństwo polskie, podzielone między trzech zaborców. Ścisły związek pierwiastka religijnego i narodowego pozwolił na powstanie w owym społeczeństwie solidaryzmu społecznego, który w tym procesie był ważnym elementem zachowania tożsamości narodowej. Według autora, to właśnie działacze narodowi, w tym także księża katolicy, w dużej mierze pomagali wytrwać Pomorzanom w oporze przeciw zaborej i przygotowywali ich do walki o niepodległość. W tej kwestii rozważania autora nie wnoszą nic nowego do dotychczasowych ustaleń, są to w zasadzie ogólniki znane w literaturze historycznej od kilkudziesięciu lat. Poza tym autor niepotrzebnie stara się udowodnić inne znane powszechnie fakty, np. że już w warunkach zaborów rodziło się na Pomorzu polskie czasopiśmiennictwo, powstawały polskie organizacje kulturalne, gospodarcze i polityczne, szerzono oświatę wśród ludu, promowano język polski i kulturę narodową.

Jak dalej słusznie podkreśla autor, w okresie międzywojennym na Pomorzu podjęto działania na rzecz zachowania dotychczasowego modelu patriotyzmu, a na łamach prasy upowszechniano uniwersalne wartości, kontynuując działania poprzedników. W dalszym ciągu obracano się wokół dziedzictwa polskiego i tradycji katolickiej. Zdaniem R. Michalskiego polska myśl polityczna na Pomorzu od drugiej połowy XIX w., aż po 1939 r. zachowała względną ciągłość. Niestety, w czasie II wojny światowej hitlerowcy zniszczyli wszystkie struktury polskiego życia narodowego na tym terenie. Jego animatorzy zostali wymordowani albo znaleźli się w więzieniach i obozach. Michalski zauważył też, iż po 1945 r. na Pomorzu nie odrodziła się swoboda życia politycznego. W warunkach nowej zależności, tym razem sowieckiej, niszczone wartości uniwersalne, odrzucono tradycję, patriotyzm i wiarę katolicką. W konsekwencji prasa pomorska nie reprezentowała polskiej myśli politycznej.

Zdaniem autora, głównym nosicielem wzorów postępowania dla dużej części społeczeństwa pomorskiego była właśnie prasa polska wydawana w tamtym regionie. Dotyczyło to zwłaszcza lat 1850–1939. Prasa stanowiła wykładnię programów politycznych, a także była terenem spotkań polityków z ich zwolennikami. Wywierała tym samym wpływ na poglądy i postawy polityczne czytelników, stając się ważnym składnikiem życia publicznego na Pomorzu. Szkoda jednak, że w publikacji Michalskiego zabrakło rozdziału poświęconego treściom społecznym pomorskiej prasy konspiracyjnej w okresie II wojny światowej. Być może, spowodował to brak dostatecznej ilości materiału źródłowego pozwalającego na rzetelne opracowanie powyższego zagadnienia. Zabrakło również wszechstronniejszej i bardziej obiektywnej oceny zagadnienia w prasie pomorskiej po II wojnie światowej. Autor skupił się na uwypukleniu jej komunistycznego i prosowieckiego nastawienia. Podkreślił przy tym, iż prasa była wyłącznie instrumentem w służbie systemu totalitarnego. Autor rozprawy odnotował wprawdzie narodziny na Pomorzu po 1980 r. prasy opozycyjnej, temu zagadnieniu nie poświęcił jednak zbyt wiele miejsca, a szkoda!

Ze względu na niewielką objętość książki, problematyka została przedstawiona w sposób bardzo ogólny i należy żałować, że autor nie pokusił się o bardziej wyczerpujące i dokładniejsze opracowanie zagadnienia, będącego – jak sam podkreślił we wstępie – podsumowaniem jego dorobku badawczego nad polską prasą, komunikacją społeczną i myślą polityczną na Pomorzu w latach 1850–1989. Wdaje się, iż ujęcie tak obszernego zagadnienia w skromnym woluminie nie było rozwiązaniem najszcześliwszym. Każdy z rozdziałów książki zasługuje na odrębną publikację, lecz

Przygotowaną w formie bardziej wyczerpującej. Można się więc było pokusić o mniej rozległe czasowo, ale znacznie obszerniejsze studium. Praca okazała się bardzo ogólną niż dogłębną analizą tak obszernego zagadnienia, jakim jest kształtowanie się treści społecznego przekazu na łamach polskiej prasy pomorskiej na przestrzeni niemal półtora stulecia. Tym bardziej że prasa ta ukazywała się w różnych rzeczywistościach politycznych, tj. pod panowaniem pruskim, w Drugiej Rzeczypospolitej oraz po II wojnie światowej – w warunkach PRL-u.

Magdalena Żmijkowska

Szesnaście miesięcy wolności – „Solidarność” w województwie elbląskim, pod red. Janusza Hochleitnera, Elbląg 2006.

Dzieje Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, motoru przemian ustrojowych w Polsce, są niezmiernie ważnym, a przy tym interesującym tematem badawczym, wciąż chętnie podejmowanym przez kolejnych historyków, jak też samych członków związku. „Solidarność”, blisko dziesięciomilionowy ruch zawodowy i społeczny, jest i z pewnością jeszcze przez długie lata będzie przedmiotem studiów i analiz. W nurcie tym plasuje się publikacja firmowana przez Fundację Elbląg oraz Szkołę Wyższą im. Bogdana Jańskiego – elbląski Wydział Zamiejscowy pt. *Szesnaście miesięcy wolności – „Solidarność” w województwie elbląskim*. Książkę wydano w Elblągu w 2006 r. pod redakcją Janusza Hochleitnera. Publikacja powstała w związku z realizowanym projektem edukacyjnym, którego pokłosiem była zorganizowana pod patronatem elbląskiej „Solidarności” konferencja naukowa poświęcona zrywom robotniczym w Elblągu w grudniu 1970 i sierpniu 1980 r.

We wstępie do wydawnictwa, poprzedzonego wprowadzeniem Mirosława Kozłowskiego, przewodniczącego Zarządu Regionu Elbląskiego NSZZ „Solidarność”, czytamy: „Perspektywa ćwierćwiecza od wprowadzenia stanu wojennego w Polsce jest jeszcze ciągle zbyt krótka, aby móc rzetelnie objąć refleksją czas zapoczątkowanych w naszej Ojczyźnie przemian społeczno-politycznych. Nasza publikacja wydaje się jednak przedsięwzięciem bardzo ważnym dla środowiska lokalnego. Chodzi bowiem o próbę kolejnego zapisu wydarzeń, o zebranie nowych przemyśleń i badawczych poszukiwań oraz wspomnień, aby przyszłe pokolenia mogły na ich podstawie budować swoją wiedzę oraz odczuwać odpowiedzialności za trud i walkę podjętą w 1980 roku”. I rzeczywiście, publikacja *Szesnaście miesięcy wolności – „Solidarność” w województwie elbląskim* daje czytelnikowi okazję zapoznania się z różnorodnymi opiniami i poglądami, przypominającymi wydarzenia i osoby z Elbląga oraz ówczesnego województwa elbląskiego, dzięki którym zaczęły dokonywać się przemiany społeczno-polityczne w Polsce.

Książka składa się z trzech części. W pierwszej, zatytułowanej „Z perspektywy ćwierćwiecza”, zamieszczono cztery artykuły. Ks. dr Andrzej Kilanowski zaprezentował tekst *Etyka solidarności Józefa Tischnera - dwadzieścia pięć lat później*, w którym dokonał gruntownej analizy książki ks. Józefa Tischnera pt. *Etyka solidarności*, będącej syntezą jego artykułów drukowanych w „Tygodniku Powszechnym”, tematycznie związanych z rodzeniem się i powstaniem NSZZ „Solidarność”. Z kolei Eugeniusz Wilkowski, autor tekstu *Źródła do dziejów „Solidarności” w latach 1981–1989*, skądinąd również autor książki *Solidarność na ziemi chełmskiej w latach 1980–1989*, wymienił znane mu źródła do historii „Solidarności” – szkoda jednak, że uczynił to na przykładzie Regionu Chełmskiego na Lubelszczyźnie, a nie Elbląskiego. Janusz Hochleitner – redaktor całości – napisał artykuł *Graffiti jako instrument informacji i walki społecznej*. Zajął się graffiti jako waż-